

Міністерство освіти і науки
України Український католицький
університет Факультет суспільних
наук

Кафедра соціології

Дипломна робота на тему:

Соціально-просторове становище бездомних осіб в містах України в умовах
пандемії COVID-19

Виконала студентка 4
курсу бакалаврату за
спеціальністю “Соціологія”,
групи – ССО-17Б
Сав’яненко Марія
Владиславівна

Науковий керівник:

доцент програми соціології УКУ,

к. с. н. Мирослав Кащук

Львів 2021

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Теоретичний розділ	6
1.2 Просторова (не)справедливість і бездомність: огляд підходів та досліджень	12
Розділ 2. Методологія дослідження соціально-просторового становища, у якому опинились бездомні люди в містах України в умовах пандемії COVID-19 20	
2.1 Методологічна частина	20
Методологічна дослідницька саморефлексія	25
Розділ 3. Результати емпіричного дослідження:	27
STAY SAFE, STAY HOME	27
Доступ до публічних просторів та карантинні обмеження	27
Трудова зайнятість.....	31
Позиція державних структур	32
Реакція поліції	35
Взаємодія з іншими групами населення.....	36
Висновки.....	39
Використані джерела:.....	42
Використана література:	42
Додатки:	44

Вступ

Актуальність роботи: 11 березня 2020 року Всесвітня Організація здоров'я оголосила пандемію Covid-19, й задля попередження поширення захворювання коронавірусної інфекції відбулась(-ється) низка обмежувальних заходів по всьому світу, зокрема й в Україні. За більш ніж рік пандемії Covid-19, відбулось декілька карантинних режимів, а головним слоганом стало Stay home, Stay Home, проте не усі жителі України мають житло, а отже й не усі мають змогу дотримуватися правил самоізоляції та карантинних обмежень. До того ж, бездомні люди часто мають серйозні хронічні хвороби та ослаблений імунітет, тому окрім того, що вони є соціально незахищеною групою внаслідок відсутності житла, вони також відносяться до найбільш вразливих до коронавірусної інфекції груп по показниках здоров'я. Бездомність — соціальна проблема, яка потребує запровадження низки соціальних політик, які б могли не лише вирішувати вже існуюче становище бездомності, а й займатись її попередженням. За оцінками ООН[18] економічними наслідками пандемії буде глобальне зростання бідності та бездомності, зокрема й в Україні, вірогідно, кількість бездомних буде збільшуватись.

Будь-яка криза (у цьому випадку, спричинена наслідками пандемії Covid-19) не лише загострює уже наявні соціальні проблеми, а й створює нові. Якщо питання доступу бездомних до публічних місць було проблемою, яка існувала й до карантину, то в умовах пандемії Covid-19 це лише загострилось. Для них публічні простори є й місцями, які виконують функцію дому, забезпечуючи хоча б мінімальні потреби(сну, заробітку, спілкування, харчування тощо). До прикладу, після закриття вокзалів[27] сотні (а то й тисячі) бездомних втратили простір, де могли сховатися від холоду та переночувати, а разом з закриттям закладів харчування та припиненням(чи обмеженням) руху громадського транспорту та закриттям

підприємств та базарів, бездомні люди втратили місця заробітку та точок харчування.

На мою думку, право на місто та просторову справедливість, варто досліджувати з груп, чиї права найбільш сильно є утискаються — тому дослідження доступу до публічних просторів через призму бездомності, не лише дозволить найбільш точно писати проблеми, з якими зіштовхуються бездомні люди в умовах пандемії Covid-19, а й може стати базою для розуміння найгостріших проблем у питанні просторової справедливості та права на місто.

Об'єкт дослідження за критерієм загальної проблеми: просторова (не)справедливість.

Об'єкт дослідження за критерієм носія проблеми: бездомні люди, що проживають на території України.

Предмет дослідження: прояви просторової (не)справедливості щодо бездомних у містах України в умовах пандемії Covid-19.

Метою дослідження є: з'ясувати, в яких умовах опинилися бездомні люди під час пандемії Covid-19.

Головне дослідницьке питання: як проявляється просторова та соціальна (не)справедливість щодо бездомних людей у містах України в умовах карантинних обмежень під час пандемії коронавірусу.

Завдання дослідження:

- Концептуалізувати поняття права на місто та просторової справедливості;
- розробити методологію дослідження;
- дослідити як змінилося соціально-просторове становище бездомних осіб в умовах пандемії COVID-19.

- дослідити досвіди учасників та учасниць дослідження щодо просторової справедливості бездомних осіб(та зміни, що відбулись під час пандемії COVID-19).

Також, під час проведення цього дослідження я попрацювала з аналітичним центром «Cedos»¹ результатом роботи став моніторинг «Коронавірус і безпека бездомних людей: аналіз наслідків пандемії».

¹ Коронавірус і безпека бездомних людей: аналіз наслідків пандемії [Електронний ресурс] // Cedos.. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-bezpeka-bezdomnykh-liudei-analiz-naslidkiv-pandemii/>.

1. Теоретичний розділ

“Бездомність” - поняття, що не має офіційного міжнародного визначення, тому трактування урядів різних країн та організацій може відрізнятись. Ця робота фокусується на дослідженні бездомності в містах України, тому варто поглянути на те, яке визначення поняття “бездомності” пропонує нам українське законодавство.

Закон України “Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей” визначає бездомність як соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання; бездомна особа - особа, яка перебуває у соціальному становищі бездомності. До бездомних осіб належать безпритульні особи та особи, які мають притулок. Тобто ми можемо охарактеризувати бездомність як граничний прояв бідності у суспільстві, при якому людина перебуває у неадекватних житлових умовах або повній відсутності житла.

У дискусіях про становище бездомних можна помітити протистояння двох полюсів: хтось вважає, що бездомність є результатом індивідуальних дій, невдалих рішень, браку “правильних” особистісних якостей, небажання працювати; інші скажуть, що бездомні — це люди, які опинилися на вулиці через ряд несприятливих обставин, на які вони навряд могли вплинути. Подібна дихотомія дискурсів існує також у академічній спільноті та серед полісі-мейкерів. Так, у своїй статті *Pathways Approaches to Homelessness Research* (“Підходи дослідження бездомності”) дослідник Д. Клапгем розглядає дві концепції конструювання бездомності у контексті творення політик (policies): “мінімалістський” та “максималістський” підходи. За першого підходу, причини бездомності бачать у індивідуальних проблемних діях і рішеннях бездомних людей. Отож політики такого типу базуються на

розрізненні гідної (deserving) і негідної (undeserving) поведінки та передбачають втручання на індивідуальному рівні [14, с. 119].

Протилежний підхід до бездомності — “максималістський” — передбачає “наголос на структурних причинах бездомності таких як умови/становище на ринках праці і житла”. Відтак, політики тут будуть фокусуватися не на окремих індивідах, а на соціальних структурах, наприклад, поліпшення соціального захисту (social security), регулювання ринку праці, соціальне житло [14, с. 119-120].

Автор також окреслює подібну дихотомію у галузі академічних досліджень. Він наводить приклади досліджень, що фокусуються на певних індивідуальних характеристиках бездомних осіб таких як вживання алкоголю і наркотиків чи втеча з батьківського дому через сварку. Водночас у статті наголошується, що більшість дослідниць/ків бездомності фокусуються на аналізі структурних факторів [14].

У фокусі цієї роботи також структурні фактори, що впливають на становище бездомних людей. Теоретичний розділ складається з двох підрозділів. У першому підрозділі я роблю огляд підходів і досліджень, що фокусуються на структурних факторах проблеми бездомності. У другому підрозділі наведено огляд підходів і досліджень, які стосуються бездомності у контексті просторової (не)справедливості.

1.1. Структурні чинники бездомності: огляд підходів та досліджень “Обличчя пригноблення” Айріс Янг. Для того, щоб зрозуміти у який спосіб відбувається обмеження бездомних людей, я пропоную поглянути не цю проблему через призму концепції п’яти обличчя пригноблення (five faces of oppression), що сформувала Айріс Меріон Янг [19].

Ця концепція фокусується на структурних факторах нерівності: експлуатація, маргіналізація, powerlessness, культурний імперіалізм і насилля. Young застосовувала цю концепцію для висвітлення становища чорних людей у США, щоб показати, що ця група не є гомогенною і потерпає від різноманітних видів структурних нерівностей. Згодом, багато інших

соціальних науковців і науковиць переймали цю типологію для аналізу інших груп і соціальних проблеми.

Експлуатація: існують структурні чинники, через які можливість накопичувати економічний капітал є різними для різних соціальних груп.

Бездомні люди часто не мають таких стартових можливостей, як інші люди: втрата сімейних і дружніх зв'язків, відсутність заощаджень — тобто тих факторів, які формують шанси на економічне благополуччя, — можуть бути як причиною, так і наслідком втрати житла.

Маргіналізація: деякі групи мають обмежені можливості для участі в соціальному житті, що означає погіршення якості життя. Йдеться передусім про доступ до системи трудових відносин для таких вразливих груп як молоді мами, старші люди, молодь без досвіду роботи, люди з інвалідністю, і звісно бездомні.

Бездомні мають обмежені можливості працевлаштування, наприклад, через втрату документів, відсутність робочих місць або упереджене ставлення роботодавців.

Безсилля (powerlessness): праця поділяється на працю “професіоналів” і “непрофесіоналів”, або “середнього” і “робітничого” класу.

Якщо бездомним все ж вдається знайти роботу, вони виконують некваліфіковану, низькооплачувану працю. Наприклад, недоціненою роботою бездомних є сортування сміття, яким вони заробляють собі на життя. Також, часто бездомні працюють на базарах та складах, де допомагають продавцям грузити та вивантажувати товар, перебирають овочі та фрукти.

Культурний імперіалізм: одні соціальні групи чи культури мають владу домінувати над іншими, роблячи їхню точку зору чи досвід непомітними, водночас стереотипізуючи їх, відмежовуючи як “інших”.

Люди опиняються на вулиці за дуже різноманітних обставин: вони могли стати жертвами шахраїв, втратити можливість платити за житло внаслідок неправомірного звільнення чи не адаптуватися до соціального життя після інтернату. Однак, різноманітний досвід бездомності часто спрощують,

зводячи до єдиного образу людини, яка просто не хоче працювати, хоче жити на вулиці, тим самим сприймаючи бездомних людей як гомогенну групу.

Насилля: певним групам людей фізичне насильство загрожує більше, ніж іншим.

Окрім місця для сну і особистого простору, житло також надає нам певну безпеку в порівнянні з вулицею. Окрім підвищеного ризику захворіти чи померти від переохолодження взимку, постійно перебуваючи на вулиці, бездомні частіше за інших ризикують стати жертвою насильства, зокрема насилля зі сторони поліції.

Теорія капіталів П'єра Бурдьє. Для пояснення механізмів соціальної стратифікації французький соціолог П. Бурдьє виділяє класифікацію капіталів, які визначають місце людини у соціальному просторі – економічний, культурний, соціальний та символічний капітал [12].

- Економічний капітал представляє собою сукупність економічних ресурсів індивіда, наприклад, дохід, нерухомість, статки.
- Культурний капітал включає різноманітні знання і навички індивіда, до прикладу, освітні кваліфікації чи стиль мовлення.
- Соціальний капітал є сукупністю успадкованих та здобутих соціальних зв'язків індивіда (як коротко, так і довготривалих), які допомагають йому досягати тих чи інших позицій у суспільстві. Йдеться про певною мірою інституціоналізовані зв'язки, приналежність до груп.
- Символічний капітал — це сукупність ресурсів, що стосуються визнання, статусу, репутації.

За П. Бурдьє сукупність усіх цих капіталів, їх конвертація та нарощування є запорукою стійкості та захищеності індивіда у суспільстві. Різні типи капіталу взаємопов'язані, тобто наявність одного виду капіталу дозволяє здобути інший. До прикладу, перебування у певній групі (соціальний капітал) може означати доступ до певних матеріальних ресурсів (економічний капітал) [12].

Багато соціальних науковців послуговувалися теорією капіталів Бурдьє у дослідженнях бездомності. До прикладу, Джастін Девід Баркер у своїй статті

Social capital, homeless young people and the family (“Соціальний капітал, бездомна молодь та сім'я”) застосовує концепцію соціального капіталу П. Бурдьє для етнографічного дослідження стосунків молодих бездомних людей із їхніми сім'ями [11]. Автор стверджує, що основним фактором, який призводить до бездомності молодих людей, є брак соціального капіталу - перш за все, родинних зв'язків. Водночас, у багатьох молодих бездомних людей є живі родичі, але зв'язки із ними недостатньо міцні, аби утворювати соціальний капітал. Дж. Баркер пропонує три критерії, яким мають відповідати сімейні відносини аби утворювати соціальний капітал: контакт з людиною чи людьми, які вважаються сім'єю; сім'я має доступ до певних ресурсів; спільні норми і довіра [11].

У іншій публікації Дж. Баркера йдеться про так званий “негативний культурний капітал” у контексті бездомності молодих людей. За допомогою методів включеного спостереження та глибинного інтерв'ювання автор досліджує як молодь, що зіштовхнулася із бездомністю, знаходить відчуття власної гідності у цих умовах. Молоді бездомні не лише шукають простір, у якому вони не були би маргіналізовані, деякі їхні практики і вчинки, навпаки, можна охарактеризувати як “контрпродуктивні” та “саморуйнівні”, такі, що поглиблюють їхню маргіналізацію. Баркер пояснює це явище через поняття “негативний культурний капітал”, що базується на концепції культурного капіталу П. Бурдьє. Різноманітні дії і практики (“acting in the world”) — від ігнорування вимог service provider до вчинення дрібних злочинів для формування певної репутації — на символічному рівні є для бездомних поверненням контролю над власним життям, самоствердженням у їхній спільноті. Цей негативний капітал надає молодим бездомним переваги (такі як репутація) у їхньому соціальному полі, проте на рівні ширшої спільноти, це сприяє поглибленню стигматизації і перешкоджає “поверненню” до “нормального” життя.

Д. Фаруджа у своїй статті “Символічний тягар бездомності: на шляху до теорії бездомності молоді як втіленої суб'єктності” (*The symbolic burden of*

homelessness: Towards a theory of youth homelessness as embodied subjectivity) пояснює, що бездомність передбачає певний символічний тягар. Суспільство стереотипізує бездомних як однотипну сукупність пасивних, безвідповідальних, “failed” людей. Знання про це означає для бездомних символічний тягар і пов'язані з ним емоційні страждання. Існуюча соціальна структура змушує молодих людей звинувачувати себе у власних невдачах. Як зауважує автор, бездомність я — це *досвід*, а не *ідентичність*. Однак, результатом нестачі символічного капіталу для молодих бездомних людей, що взяли участь у дослідженні, є сильне відчуття деградації. Дослідження висвітлює взаємозв'язки між індивідуалізованими структурними нерівностями, відносинами символічної влади і втіленої суб'єктності, аби продемонструвати, що “почуватися бездомними” — це “форма страждання”. Молоді люди, що переживають бездомність, вдаються до різноманітних практик і символів, за допомогою яких намагаються сконструювати ідентичності, позбавлені символічного тягара бездомності (до прикладу, активно апелюють до своєї національності чи маскулінності) [15].

Структурні чинники бездомності в Україні.

Українська соціологиня А. Рябчук у своїй дисертації аналізує структурні чинники відтворення бездомності в українському суспільстві, а також соціальну репрезентацію цього явища, застосовуючи підхід структурного конструктивізму П. Бурдьє [25]. Структурні чинники бездомності в Україні передусім стосуються ситуації із житлом (приватизація, зростання цін, незаконне позбавлення житла літніх людей, людей з інвалідністю та інших вразливих категорій населення, нестача соціального житла) та на ринку праці (безробіття, неофіційне працевлаштування, нестабільна зайнятість, низька оплата праці порівняно з вартістю житла, нерівномірний географічний розвиток ринку праці). Дослідниця також звертає увагу на тенденції у державних політиках, які сприяють відтворенню бездомності (йдеться зокрема про політики, які розуміють забезпечення потреб бездомних як благодійну допомогу, а не забезпечення універсальних прав людей) [25, с. 175-176].

Важливою характеристикою цього дослідження є його історична перспектива: авторка висвітлює трансформації в економіці країни, житловому секторі та системі соціальної допомоги протягом кількох десятиліть.

Основні відмінності між підходами до розуміння бездомності полягають у співвідношенні ролі індивідуальних та структурних чинників. Останні є вирішальними з точки зору парадигми, у межах якої написано цю роботу. Відтак, у своєму дослідженні я фокусуюся на структурних факторах — здебільшого незалежних від бездомних людей обставинах, які так чи інакше впливають на / трансформують їхні просторово-соціальні досвіди. У наступному підрозділі наведено огляд підходів і досліджень до міського простору і бездомності, які фокусуються на структурних і системних чинниках.

1.2 Просторова (не)справедливість і бездомність: огляд підходів та досліджень

Офіційного визначення публічного простору в українському законодавстві не існує. В департаментах міського благоустрою можемо зустріти визначення “простори громадського використання”, проте специфіка використання та тип власності цих просторів не затверджена на законодавчому рівні, що дозволяє представникам влади, наприклад, поліції не лише вільно трактувати умови перебування у цих просторах, а й обмежувати ті чи інші групи населення у доступі до публічних просторів.

У цьому підрозділі я розглядаю теорії та дослідження, що фокусуються на таких питаннях, як право на місто, просторова справедливість міст та доступ до публічних просторів. Деякі з них є лише ілюстративними й пояснюють теорії та концепції публічних просторів міст та просторової справедливості, а інші стали основою для пояснення процесів та явищ, що досліджуються у цій роботі.

Одним з найбільш точних визначень публічного простору є пояснення Г. Арндт у роботі “Vita Activa”. Авторка не лише відділяла публічний простір від простору приватного, а й стверджувала, що публічний простір існує та існував завжди паралельно з людською діяльністю, будучи водночас і передумовою, і наслідком людських зв’язків. При цьому, Арндт визначає публічний простір як простір доступний для всіх, як територію вільну від насилля та проявів домінування. Для теоретикині публічний простір — місце, де зустрічаються люди з різних соціальних груп та класів, простір, де зустрічаються різні думки та позиції [22].

А. Лефевр у своєму есе під назвою “Право на місто” вводить однойменний термін, що описує універсальні права людини — “право на місто”. У цій роботі Лефевр запропонував розглядати місто не через призму фактичного та об’єктивного простору, а через призму творення міського простору учасниками, що у цьому просторі існують. Ця концепція тісно пов’язана з іншою роботою автора “Творення простору”, яка розглядає простір як, в першу чергу, соціальний продукт, який має змогу існувати у просторі фізичному [16].

Концепція творення простору А. Лефевра виділяє три рівні проявів соціального простору:

- Задуманий простір (conceived). Фізично утворений простір, що відтворює репрезентацію соціального простору архітекторами, політиками, девелоперами, комунальниками та іншими представниками суспільства, що наділені владою у сфері планування та будування міст. Ці простори є однією з форм реалізації влади у контексті економічних та політичних відносин міста [16].

До прикладу, політики мають владу вирішувати те, де яку територію можна виділити під сквер з зеленою зоною та лавками, а яку віддати забудовникам.

- Простір освоєння (lived) — простір користувачів. Простір, у якому відбувається використання задуманого фізичного простору реальними жителями цього простору, де з одного боку відбувається підкорення правилам задуманого простору, а з іншого — відбувається супротив цим правилам [16].

У випадках, коли відбувається комерціалізація просторів, які сприймаються громадськістю, як публічні, виникає конфлікт інтересів між владою, яка надала дозвіл бізнесу, та представниками суспільства. Прикладом такого конфлікту, який триває вже більше 10-ти років, є забудова у парку “Знесіння” у Львові.

- Простір сприйняття (perceived) є простором, який пов’язує задуманий простір та простір освоєння шляхом застосування соціальних практик, що притаманні тим чи іншим групам суспільств й задовольняють їх потреби чи бажання. Проте, часто реальна реалізація задуманого простору відбувається в іншому вигляді, що свідчить про невідповідність між цими двома рівнями простору [16].

Одні і ті самі фізичні об’єкти публічних просторів будуть по-різному застосовуватися різними представниками суспільства, до прикладу, студенти у парку Франка можуть вживати алкогольні напої, сидячи на лавці (після пар або під час занять), а вночі на цій лавці може прийти спати бездомна людина, проте конструкція лавки може бути не надто зручною для такого використання.

Для Лефевра творення публічного (й соціального) простору є нескінченним процесом, постійним виробництвом, у якому відбувається злиття індивіда (чи групи індивідів) й простору, проте не присвоєння простору індивідами чи групами індивідів.

Право на місто для Лефевра проявляється в можливості вільно існувати у міському просторі, в тому, наскільки різні групи суспільства є репрезентовані у міському просторі. Для Лефевра право використовувати або впливати на зміни у міському просторі не має бути меншим чи більшим, а має бути рівномірним для всіх, незалежно від приналежності до тієї чи іншої групи населення [16].

Д. Гарві вирішив розвинути концепцію А. Лефевра й зауважив, що урбанізація стала глобальним явищем, у якому права людини стоять у пріоритеті існування, й право на місто є одним з них [28]. Право на місто для Гарві є одночасно колективним та індивідуальним правом, у якому не можна відділяти одне від іншого. Це право є чимось більшим, ніж просто право на доступ до міських ресурсів та просторів. Це право дає змогу змінюючи себе, змінювати місто. На думку Гарві глобальність урбанізації дає людям унікальну можливість відстоювати своє право на місто процесом створення тих міських просторів, що є бажаними та потрібними суспільству. Проте це право вимагає боротьби з силами, що створюють міста, спрямовуючи урбанізацію в зручному для себе, а не для суспільства руслі [28].

На думку Д. Гарві, право на місто контролюється просторовою організацією виявів політичної влади. Це проявляється у постійних спробах організувати та контролювати простір: встановлення камер відеоспостереження у “небезпечних” зонах, встановлення лавок у парку на такій відстані один від одного, щоб неможливо було зібратися великій компанії, встановлення табличок з написом “на траві не лежати” та інші вияви контролю порядку в місті.

Проте право на місто для бездомних людей є ще більш невидимим правом, ніж для тих, хто стикається з цими спробами обмежити та контролювати лише в момент, коли виходить зі свого житла. Для бездомних людей боротьба за право на місто прирівнюється до права на їх життя та існування у міському просторі, а несправедливість проявляється в постійному неприйнятті бездомних не лише владою, а іншими представниками суспільства [28].

Е. Соджа пише про просторову справедливість у контексті того, що справедливість\несправедливість у просторі міських агломерацій може впливати не лише на повсякденну поведінку жителів, а й на економіку, екологічне середовище, соціальні структури, політичні процеси тощо [17].

Соджа виділив три принципи критичного сприйняття простору:

1. **Онтологічна просторовість** буття (усі люди є просторовими, а також тимчасово-соціальними створіннями, тому простір належить нам поки ми живемо у ньому)
2. **Соціальне творення простору** (простір твориться людьми, які у ньому живуть, тому його соціальна складова може бути змінена під потреби тих, хто у цьому просторі існує)
3. **Соціально-просторова діалектика** (просторове формує соціальне, так само як соціальне формує простір) [17].

Також він розробив детальну та системну концепцію просторової справедливості, вона побудована на схемі 8-ми характеристик для аналізу просторової справедливості.

Дж. Джао адаптував концепцію для вивчення просторової справедливості у контексті бездомності:

- **Соціальна сконструйованість просторової (не)справедливості** через розподіл соціально важливих ресурсів та умов їх використання [25].

(До прикладу, бездомність не сприймалася, як просторова несправедливість, якщо б усі жили на вулиці, аналогічно цьому використання бездомними публічних просторів не сприймалася б як несправедливе, якби їхні вимоги були забезпечені, а доступ не був обмеженим).

- **Багат шаровість.** Просторова справедливість не є заміною економічній чи соціальній справедливості, а є критичним поглядом на справедливість у міському просторі [25].

(Бездомні не є гомогенною групою, саме тому всередині цієї групи теж є економічні чи соціальні несправедливості, наприклад, бездомний з серйозними психічними чи фізичними захворюваннями знаходиться в гіршому становищі, ніж бездомний без таких захворювань).

- **Подвійність визначення.** Просторова (не)справедливість може розглядатися не лише, як чіткий процес чи результат діяльності, а визначатися ситуативно. Уявлення про користування публічними просторами не включає в себе особливості користування для бездомних [25].

(Якщо людина, яка не є бездомною, задрімає на лавці в парку на лавці, це, скоріше за все, не буде сприйматися, як порушення порядку, проте така сама ситуація з бездомним може сприйматися, як порушення).

- **Дискримінація.** Упередження та стереотипи, що накладаються на певні групи населення мають визначальне значення у формуванні просторової несправедливості [25].

(До прикладу бездомні можуть сприйматися, як група людей з алкогольною чи наркотичною залежністю, тому можуть траплятися випадки, коли бездомний помирає від серцевого нападу, а перехожі сприймають це як алкогольне сп'яніння й не поспішають на допомогу).

- **Міська політика організації простору** є потужним фактором просторової нерівності — інституалізована жилова сегрегація, джентрифікація та створення інших просторових розділень на центр та периферію [25].

(Нерівномірність розподілу капіталу в місті спричиняє простору нерівномірність, наприклад, елітні будинки в центрі міста з закритими зеленими зонами поруч з занедбаними старими будинками без комунікацій.)

- **(Не)справедливість** — одна зі складових **міської системи існування** — через постійний перерозподіл капіталу й різноманіття представлених у місті груп, несправедливість у містах є більш помітною, ніж у селах. (Найбільша кількість бездомних людей проживають у великих містах України, тому дослідження просторової справедливості варто проводити саме в цих містах).

У цьому підрозділі я розглянула роботи, які фокусуються на теоретичному та практичному дослідженні права на місто, просторової справедливості, а також доступу до публічних просторів.

Я обрала два теоретичні напрямки, які ляжуть в основу мого дослідження — Девід Гарві з концепцією права на місто та концепція просторової справедливості, запропонована Едвард Соджа. Одним з головних проявів права на місто є доступ до публічних просторів, а публічним простором є усе, що оточує нас відразу, як ми лише покидаємо простір особистий. Тема публічних просторів вживається у різних сферах міського планування в Україні, проте питання доступу до цих просторів залишається незрозумілим. Зважаючи на відсутність визначень публічного простору в українському законодавстві, доступ різних груп людей може трактуватися по-різному до одного й того самого публічного простору.

На мою думку, дослідження просторової справедливості саме в контексті бездомних людей, дозволяє поглянути на проблему найбільш критично – бездомні найшвидше відчують нерівність у питанні доступу до публічних місць, адже перебувають у цьому просторі більше, ніж представники інших груп населення.

Розділ 2. Методологія дослідження соціально-просторового становища, у якому опинились бездомні люди в містах України в умовах пандемії COVID-19

2.1 Методологічна частина

2.1.1 Об'єкт дослідження за критерієм загальної проблеми: просторова (не)справедливість.

Об'єкт дослідження за критерієм носія проблеми: бездомні люди, що проживають на території України

2.1.2 Предметом дослідження: прояви просторової (не)справедливості щодо бездомних у містах України в умовах пандемії Covid-19.

2.1.3 Мета дослідження: з'ясувати, в яких умовах опинилися бездомні люди під час пандемії Covid-19.

2.1.4 Дослідницьке питання: як проявляється просторова та соціальна (не)справедливість щодо бездомних людей у містах України в умовах карантинних обмежень під час пандемії коронавірусу.

2.1.5 Гіпотези:

1. В умовах пандемії Covid-19 ускладнюється доступ бездомних людей до публічних просторів, у яких вони можуть перебувати.
2. В умовах пандемії Covid-19 посилюється розрив між бездомними людьми і рештою населення (в результаті карантинних обмежень зменшилися можливості взаємодії).
3. Під час пандемії Covid-19 поглиблюється і трансформується (поліцейське) насилля щодо бездомних людей та релевантних акторів.
4. Пандемія Covid-19 створює додатковий простір для легітимізації дискримінаційних(зокрема насильницьких) дій щодо бездомних з боку представників державних структур.
5. Карантинні обмеження, що вводились урядом України під час пандемії Covid-19, не враховували низку проблем бездомних людей.

6. Збільшилась кількість місць, які бездомні називають “комфортними” та “чужими” в умовах Covid-19.
7. Досвід бездомних свідчить про зменшення кількості доступних для них місць заробітку, харчування, сну тощо.

Побудову гіпотез зроблено на базі концепції Едвард Соджа[17] про просторову справедливість у містах, інтегровану у тему бездомності Джозефа Джао [25].

- Соціальна сконструйованість просторової (не)справедливості через розподіл соціально важливих ресурсів та умов їх використання.
- Багатошаровість. Просторова справедливість не є заміною економічній чи соціальній справедливості, а є критичним поглядом на справедливість у міському просторі.
- Подвійність визначення. Просторова (не)справедливість може розглядатися не лише, як чіткий процес чи результат діяльності, а визначатися ситуативно. Уявлення про користування публічними просторами не включає в себе особливості користування для бездомних.
- Дискримінація. Упередження та стереотипи, що накладаються на певні групи населення мають визначальне значення у формуванні просторової несправедливості.
- Міська політика організації простору є потужним фактором просторової нерівності — інституалізована жилова сегрегація, джентрифікація та створення інших просторових розділень на центр та периферію.
- (Не)справедливість є однією зі складових міської системи існування — через постійний перерозподіл капіталу й різноманіття представлених у місті груп, несправедливість у містах є більш помітною, ніж у селах.

2.1.6 Теоретична інтерпретація понять

Бездомність — соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання[11, с 1].

Бездомна особа — особа, яка перебуває у соціальному становищі бездомності. До бездомних осіб належать безпритульні особи та особи, які мають притулок [11, с 1].

Соціально-просторове становище — сукупність соціальних та просторових умов та характеристик, у яких знаходиться людина.

Публічний простір — це простір соціальний, який є відкритим та доступним для людей. У широкому(ідеальному сенсі) громадський простір можна визначити як територію, куди кожен, незалежно від його походження, може входити без попередньої умови. Типові приклади включають, але не обмежуються ними, громадські площі, парки, вулиці, публічні бібліотеки, вуличні ринки, тощо.

Просторова (не)справедливість — форма диференціації простору, при якій рівень доступу публічних місць різних груп населення є неоднаковим. (в контексті дослідження я визначаю це як рівень доступу бездомних людей до публічних місць, при якому вони не відчують дискримінації з боку інших груп населення)

2.1.7 Завдання дослідження:

- Концептуалізувати поняття права на місто та просторової справедливості;
- розробити методологію дослідження;
- дослідити як змінилося соціально-просторове становище бездомних осіб в умовах пандемії COVID-19.

- дослідити досвіди учасників та учасниць дослідження щодо просторової справедливості бездомних осіб(та зміни, що відбулись під час пандемії COVID-19).

2.1.8. Методологія, методи та інструментарій

Зважаючи на те, що тема бездомності в Україні залишається малодослідженою, деякі гіпотези щодо просторової справедливості у будуть апробуватися в моїй роботі вперше. Також, важливим аспектом моєї роботи є те, що ця робота досліджує соціально-просторове становище бездомних людей в умовах усього часу пандемії COVID-19 й дозволяє поглянути на проблему у часовому розрізі з квітня 2020 року до травня 2021. Дослідження соціально-просторого становища бездомних (як й тема бездомності загалом) є чутливою темою, яка вимагає глибинного занурення в умови життя бездомних людей в Україні.

На даному етапі дослідження бездомності в Україні важко говорити про застосування кількісних методів соціології, адже вони не дозволяють дослідити реальне становище проблеми статистика бездомності є важковиявляємою (бездомні люди є так званою “прихованою популяцією”), тому цифри залишаються заниженими. Єдине, що наразі можна досліджувати у питанні бездомності в Україні шляхом використання кількісних методів соціології, на мою думку, є лише ставлення жителів України до явища бездомності та до бездомних осіб загалом, проте для застосування у рамках цього дослідження вони не підходять.

Тому для цього дослідження я обрала якісну методологію, адже вона дозволить сфокусуватися на різноманітті явища й докладно його охарактеризувати. Я обрала два методи якісного дослідження, які допоможуть мені апробувати мої гіпотези – напівструктуровані інтерв'ю та метод використання ментальних мап. Різноманіття досвідів у дослідженні я фіксую

за допомогою серій глибинних інтерв'ю напівструктурованого формату. Цей метод допоможе зафіксувати індивідуальний досвід кожного з учасників цього дослідження, допоможе зрозуміти з якими саме проблемами стикаються люди та яким чином це впливає їх життя. Напівструктуровані інтерв'ю дозволяють з одного боку не обмежувати учасників у їх відповідях й дасть волю зачепити саме ті аспекти, які вони вважають найбільш важливими, а з іншого боку дозволить легко структурувати зібрані дані для подальшого аналізу. Напівструктуроване інтерв'ювання є найбільш зручним в цьому випадку, адже дозволяє вільно рухатись у розмові, не втрачаючи при цьому важливих сенсів дослідження. Учасниками дослідження в цій роботі є бездомні особи, працівники державних та приватних організацій, які займаються проблемами бездомних людей, а також представники патрульної та муніципальної поліції. Метою цієї роботи є дізнатись становище бездомних в умовах Covid-19. Учасники дослідження мають ділитись своїм реальним досвідом, а значить мають бути залучені у проблеми, з якими стикаються бездомні на практиці.

Таблиця №1

Операціоналізація понять

	Індикатори	Методи
Просторова справедливність	Доступ бездомних осіб до публічних просторів	Мапування (бездомними) і глибинні інтерв'ю
	Умови, у яких опинились бездомні під час пандемії Covid-19	Глибинні інтерв'ю (з бездомними, працівницями та працівниками державних та благодійних організацій, представниками та представницями поліції та муніципальної варти)

Методологічна дослідницька саморефлексія

Я усвідомлюю, що моє дослідження в силу специфіки використаної мною методології, не може (й не має) бути репрезентативним. Для мене було важливо дослідити міські досвіди бездомних людей у контексті просторової справедливості. В ході дослідження я зіштовхнулась з проблемою — під час переїзду компанія «Нова Пошта» загубила мої ментальні мапи, намальовані бездомними у квітні-травні 2020 року. Частково я вже мала аналіз мап, мені залишалось накласти мапи 2020 року з мапами 2021 року, для того, щоб візуалізувати міські досвіди бездомних людей й порівняти зміни, які стались за цей період. Хоч я й вважаю, що цей метод я не змогла повністю розкрити у своїй роботі, проте використання ментальних мап у дослідженні міських просторів є одним з найкращих інноваційних методів сучасної соціології міста, він дозволяє поглянути та концептуалізувати місто очима учасників дослідження.

Інтерв'ю з бездомними хоч і були розраховані приблизно на годину, в результаті займали більше трьох годин спілкування, бо учасникам дослідження хотілось максимально детально описати усі ситуації та досвіди, які вони переживали, а уважно слухала, бо хоч частина з цього була поза межами мого дослідження, інформація була настільки цінною, з наукової точки зору, що я не могла втратити шанс її отримати. Проте, так як свої інтерв'ю я старалась проводити на літніх майданчиків закладів, щоб учасники мого дослідження могли поїсти і попити гарячого, ми декілька разів чули зауваження працівників та відвідувачів закладу щодо нашого перебування на території закладу. В якийсь момент пішов дощ (і хоч я забронювала столик попередньо і вказала, що буду мати інтерв'ю з бездомними людьми) нас відсадили за окремий віддалений столик, який не мав накриття, тому мені довелось проводити інтерв'ю під дощем.

З двома бездомними (які потім стали учасниками дослідження) я познайомилась під час того, як просто йшла по вулиці додому й побачила, як представники патрульної поліції в жорстокій формі намагались вигнати їх з зупинки під час дощу. Я підійшла, щоб запитати що відбувається, на що отримала досить грубу відповідь про те, що надійшла скарга щодо перебування цих бездомних через те, що вони перебувають у стані алкогольного\наркотичного сп'яніння. В ході моєї 20-хвилинної розмови з поліцейськими я довго наполягала на тому, що вони не мають ніякого права виганяти людей з зупинки, вони все ж пішли.

У своїй роботі я досліджувала поліцейське насилля щодо бездомних, проте варто розуміти, що ті представники правоохоронних органів, які погоджувались на інтерв'ю, ймовірно, або не чинять насилля щодо бездомних або ж, звісно, не дозволяють собі про таке говорити під час інтерв'ювання.

Наступною проблемою, з якою я зіштовхнулась під час роботи — емоційна складова. Під час роботи безпосередньо з бездомними, мені було дуже важко абстрагуватися від власної емпатії та бажання допомогти після дослідження, звісно, з часом я навчилась відділяти дослідження від власних почуттів, проте це потребувало зусиль та роботи над емоційним станом.

В ході моєї роботи один з учасників дослідження спочатку зник, а потім його знайшли мертвим за незрозумілих умов, а реакція та комунікація поліції у цій ситуації була не до кінця ясною. При цьому, в інтерв'ю з цією людиною декілька разів згадувалось питання погроз з боку поліцейських через діяльність респондента (окрім допомоги бездомним він займався розслідуванням продажу бездомних дітей та дітей-сиріт у рабство, зокрема сексуальне). На жаль, такі обставини лише підтверджують актуальність дослідження бездомності на території України.

Розділ 3. Результати емпіричного дослідження:

STAY SAFE, STAY HOME

Основним фокусом у цьому дослідженні є аналіз досвідів бездомних людей, працівниць та працівників благодійних організацій (що займаються проблемами бездомних й представників муніципальної варти і патрульної поліції) щодо соціального-просторового становища бездомних у період пандемії Covid-19. Це дозволить з'ясувати як змінилося життя бездомних у цей час, зрозуміти, чи відбулося загострення проблем, які існували й до пандемії, чи з'явилися нові проблеми (і які саме), з якими довелося зіштовхнутися бездомним та організаціям, які їм допомагають.

Цей розділ базується на аналізі 10 глибинних інтерв'ю, а саме: інтерв'ю з бездомними особами, працівницями та працівниками соціальних служб та благодійних організацій, а також з представницями та представниками муніципальної варти і патрульної поліції. Також з бездомними людьми було проведено метод ментального мапування — 5 мапок.

Інтерв'ю та мапування було проведено у період з квітня 2020 року по травень 2021 року. У розділі висвітлюються такі аспекти соціально-просторового становища: доступ до публічних просторів та карантинні обмеження, трудова зайнятість бездомних у період пандемії Covid-19, позиція державних структур та взаємодія бездомних з іншими групами населення.

Доступ до публічних просторів та карантинні обмеження

За понад рік пандемічної ситуації уряд України неодноразово запроваджував карантинні обмеження, які нерідко ускладнювали життя бездомним людям, а також працівникам та працівницями організацій, які їм допомагають.

Так, до прикладу, рішення влади щодо заборони [24] відвідування публічних місць та перебування на вулиці без документів, що посвідчують

особу (з передбаченим для “порушників” штрафом до 17 тисяч гривень) унеможлиблювала виконання цих карантинних обмежень бездомними людьми. Таке рішення не бере до уваги не лише той факт, що бездомні люди не мають домівки, з якої варто не виходити на вулицю під час локдауну, а й те, що у бездомних часто немає паспорта чи інших документів:

“Під час карантину проганяли з лавочок на Сихові. Проганяла поліція з посиланням на скарги людей з сусідніх будинків. Паспорт питали, а мені що, у мене паспорт ще радянський”

Бездомний чоловік, вік не пам’ятає, Львів
(Джерело 1)

Рішення про закриття вокзалів та транспортного сполучення стало ще одним новим викликом — вокзали та потяги залізниці — це простори, де бездомні люди живуть, місця, які принаймні частково реалізують їхні базові потреби. Через обмеження владою вільного доступу до цих місць, бездомним доводилося шукати нові місця для перебування:

“...дуже сильно вразливо бездомних те, що закрилися вокзали. На київському вокзалі жило більше тисячі бездомних людей. А там якраз ночують літні люди, люди з інвалідністю, такі дуже вразливі люди. І всі вони опинилися на вулиці, вночі перед вокзалом. Там [перед вокзалом] ночувало якийсь час до 500 людей. І ми організували там в якийсь час щоденну роздачу їжі”

Чоловік, 40 років, працівник благодійної організації, Київ

(Джерело 2)

Паніка, спричинена пандемією Covid-19 також загострила реакцію населення на бездомних людей та їх перебування у міському просторі. Респонденти зауважують, що люди почали частіше звертатись до поліції з проханням “забрати” бездомних з тої чи іншої території. Через особливості карантинних обмежень відбулась часткова трансформація сприйняття просторів, у яких бездомним “можна” перебувати. Якщо раніше виклики поліції щодо бездомних людей були локалізовані переважно в центральній

частині міста, то карантинні обмеження (закриття вокзалів та транспортного сполучення), а також занепокоєння і острах через поширення вірусу змінили характер та локалізацію викликів від громадян:

"Раніше з центру дзвонили туристи й казали приберіть він тут спить\воняє, а зараз частіше люди жаліються, що тут корона, а вони [бездомні] живуть у їхніх під'їздах, чи там у дворах, ну ми підходимо [до бездомних, які в публічних місцях] питаємо, чи не треба там допомога, водичка. Якщо ні, то вони просто йдуть"

Чоловік, 23 роки, представник муніципальної варти, Львів

(Джерело 3)

"Якщо він хоче сидіти — хай сидить, але ми йому кажемо щоб не спав/лежав, бо то найбільше увагу громадян викликає, він тільки засне, а нам уже дзвонять кажуть заберіть його у витрезвітель"

Чоловік, 28 років, представник патрульної поліції, Львів

(Джерело 7)

Відтак, доступ бездомних осіб до публічних просторі, який був проблемним і раніше, ускладнюється із поширенням Covid-19 та пов'язаних із ним офіційних обмежень. Аналіз вищезгаданих цитат дозволяє підтвердити гіпотезу номер один й гіпотезу номер п'ять : Карантинні обмеження, що вводились урядом України під час пандемії Covid-19, не враховували низку проблем бездомних людей; В умовах пандемії Covid-19 ускладнюється доступ бездомних людей до публічних просторів, у яких вони можуть перебувати.

Доступ бездомних до публічних місць — це не лише про можливість вільно перебувати в тому чи іншому місці — для бездомних людей публічні місця служать просторами для життєвих процесів різного характеру (ночівлі, харчування, спілкування, заробітку), а тому окремі карантинні обмеження створили для бездомних проблеми, які до карантину проявлялись або меншою мірою, або не існували взагалі.

Період пандемії можна умовно розділити на декілька карантинів. Одні з них були більш суворими для усєї країни (карантин у березні-червні 2020 року), а інші були локалізовані точково, в залежності від епідеміологічної ситуації у певному регіоні. Карантинні обмеження, що вводились урядом України, негативно впливали не лише на бездомних, а й на працівниць та працівників організацій, які їм допомагають. Так, наприклад, рішення щодо заборони проведення масових засобів та перебування разом більше двох осіб ускладнювало роботу організацій, які займаються допомогою вразливим групам населення, зокрема бездомним. Працівникам доводилося конфліктувати з поліцією щодо можливості проводити роздачу їжі — працівники поліції погрожували штрафами:

“Було дуже тривожно, адже за нами дуже прискіпливо спостерігала поліція (тоді якраз запровадили штрафи). Ми хотіли нагодувати безпритульних, адже такого голоду давно не бачили, а з іншого боку у нас не було коштів платити такі великі штрафи.”

Жінка, 45 років, працівниця соціального притулку, Львів

(Джерело 4)

Через обмеження руху громадського транспорту бездомним доводилося проходити відстані по декілька кілометрів, щоб поїсти, й самі працівники і працівниці організацій не завжди могли дістатися до точок роздачі їжі. Окрім можливості доїзду до точок роздачі їжі, деякі бездомні втратили доступ до місць свого заробітку, а також можливість дістатися до соціальних служб.

"Більш важко стало жити. В основному це ресторани закрилися. Транспорт перестав ходити. Вони втратили змогу добиратися до точок безкоштовної роздачі їжі. Оскільки транспорт не ходить, вони втратили пожертви. В метро, біля метро, де людський потік найбільш великий. На початку карантину їм взагалі було важко, були зачинені пункти прийому вторсировини, зараз їх відчинили уже. Це звісно полегшило їм життя."

Чоловік, 39 років, працівник благодійної організації, Київ

Трудова зайнятість

Бездомні є вразливою категорією населення також у контексті праці. Найчастіше вони працюють неофіційно та, як наслідок, не можуть розраховувати на гарантії, передбачені трудовим законодавством. Праця, яку вони виконують, також є найменш оплачуваною. Бездомні займаються розвантаженням товарів на ринках, охороною точок продажу, прибиранням, сортуванням тощо:

“Це робота робочих професій, деякий відсоток допомагають ЖЕКам. Вони там не рахуються в штаті, а ніби як підсобники, мають якусь копійку. Великий відсоток ходить на базари і ринки вантажниками і прибиральниками.”

Чоловік, 33 роки, соціальний працівник, Львів

(Джерело 3)

Через обмеження роботи ринків та інших місць бездомні втратили і без того низький заробіток і опинилися у ще більш вразливому становищі. Ця проблема стосується не лише бездомних людей, а й тих, хто у даному випадку виступали для них роботодавцями — власників малих бізнесів:

“Все позакривали, цей карантин, я як не було карантину то там бігаю зароблю, то там зароблю, то дроти здам, то на кавунах, то на базарі помагаю. Вчора зустрів двох азербайджанців, вони мене завжди кличуть, бо знають мене, то кажуть "ти бачиш що карантин робить, немає як працювати, самі сидим без нічо”

Чоловік, вік не пам'ятає, бездомний, Львів

(Джерело 1)

Через таку ситуацію з ринком зайнятості вразливих груп населення під час пандемії Covid-19 (особливо під час перших двох карантинів) серед бездомних опинились й ті люди, які не були бездомними до пандемії. Через втрату роботи люди не змогли оплачувати своє орендоване житло й опинялись на вулиці,

працівники та працівниці соціальних служб звертали увагу, що з'явилися “нові” люди, які потребували їхньої допомоги:

“З дівчиною жив, квартиру знімали, а як карантин почався, то мене звільнили, а вона сказала що не хоче зі мною бути через гроші, то це я вже другий раз тут(в центрі нічного перебування) живу за цей рік... Брат з жінкою живе, але теж сказав, щоб я не приходив до нього без грошей”

Чоловік, 32 роки, бездомний, Львів (Джерело 10)

“З початку карантину у нас в притулку опинилися дві сім'ї, які до цього не вели бездомних способ життя. Вони працювали на ринках, на базарах. Одна сім'я чоловік працював на великому базарі електриком, а жінка працювала на тому ж базарі на овочевому складі. Базар закрився, вони опинилися на вокзалі. Друга сім'я, вона на іншому великому базарі працювала. Чоловік працював вантажником, жінка працювала продавцем. Базар закрився, вони опинилися на вокзалі”.

Чоловік, 39 років, працівник благодійної організації, Київ
(Джерело 5)

“З дівчиною жив, квартиру знімали, а як карантин почався, то мене звільнили, а вона сказала що не хоче зі мною бути через гроші, то це я вже другий раз тут(в центрі нічного перебування) живу за цей рік... Брат з жінкою живе, але теж сказав, щоб я не приходив до нього без грошей”

Чоловік, 32 роки, бездомний, Львів (Джерело 10)

Позиція державних структур

Одна з проблем, з якою стикаються бездомні люди — відсутність документів та складна процедура їх відновлення. Документи забезпечують можливість користуватись послугами державних структур, а також дають змогу перебувати у центрах нічного перебування.

Та кількість державних нічліжок, які є у містах України, недостатня для забезпечення усіх бездомних, тому часто відповідальність держави перекладається на волонтерські ініціативи та благодійні організації. В випадку з Covid-19 це навантаження лише збільшилось — окрім потреби збільшення

об'ємів роботи точок роздачі їжі, організаціям приходилось шукати способи організації своєї роботи в нових умовах (державні нічліжки працювали в обмеженому режимі або були закриті на карантин). Ситуація з комунікацією між різними державними департаментами та працівниками й працівницями організацій була ускладнена й до пандемії, проте в кризових умовах Covid-19, це лише ускладнилось.

“Ми зробили з ними [соціальним департаментом] круглий стіл щодо проблем бездомних,, але якщо чесно це було таке — зробили круглий стіл, щоб нічого не робити. Скасували оплату 10 гривень за нічліжку, а більше нічого не змінилося. Вони використовують пандемію, щоб не брати нових людей, наче працюють, а коли ми привозимо їм людину, то кажуть що карантин”

Жінка, 31 рік, працівниця благодійної організації, Київ
(Джерело 6)

“В січні цього року ми відкрили нічліжку для бездомних, це те що ми дуже довго хотіли(зробити) але ніяк не могли зібратися з силами, але локдаун підштовхнув — потреби було значно більше”

Жінка, 31 рік, працівниця благодійної організації, Київ
(Джерело 6)

Бездомні знаходяться в більш вразливих соціально-просторових умовах, ніж інші групи населення, через що часто мають перелік хронічних захворювань й потребують якісного медичного забезпечення. Проте через відсутність у документів доступ до медичної системи ускладнюються. Представники благодійних організацій стверджують, що й до карантину (навіть за наявності документів), доступ бездомних до медичних закладів був складним, проте з настанням пандемії це лише посилювалося. Через високий рівень захворюваності, лікарні зменшували обсяг ліжок й багатьох хворих виписували “додому”, проте бездомні люди не можуть проходити лікування у домашньому режимі, бо не мають домівок. Також в карантин з'явилося нове правило доступу до медичних закладів — наявність негативного тесту

на Covid-19, а для отримання безкоштовного тесту у бездомної людини має бути підписана декларація з сімейним лікарем, для підписання якої, у свою чергу, потрібні документи. Учасниці та учасники дослідження заявляють, що у випадках, коли медична допомога була необхідна терміново, приходилось платити за тест з бюджету організації, хоча на такі витрати у бюджеті не закладаються.

“Лікарні, наприклад, почали звільняти місця готуючись до широкої пандемії. В цих відділеннях були люди в тому числі бездомні, тобто недолікованих людей, яких можна було виписувати, виписували. Більшість звичайно йшли додому. Але для бездомних це була трагедія, тому що хвороби одразу погіршувалися, в цих лікарнях були інваліди, які одразу залишилися на вулиці. Їх просто виносили на матраці і клали десь. В кращому випадку, на лавку. В гіршому просто на смітник.”

Чоловік, 40 років, працівник благодійної організації, Київ

(Джерело 2)

"Ти привіз людину наприклад в лікарню, вона сама попросила викликати швидку, що погано, перепили чи ще щось. Ти привозиш людину, лікарі тобі говорять одне, добре ми його на два тижні на реабілітацію. І ти буквально в той самий день або на наступний бачиш ту людину в центрі...Тобто реакції ніякої"

Чоловік, 23 роки, представник муніципальної варти, Львів

(Джерело 3)

“Вже зараз набагато легше, але комунікація погана, з тим самим геріатричним пансіонатом — вони наших клієнтів брати не хочуть, хочуть щоб багаті своїх батьків здавали, бо з бездомних грошей не заробиш”

Чоловік, 28, років, працівник соціального притулку, Львів (Джерело 8)

Реакція поліції

Поліція та інші органи правопорядку отримали свого роду гетітимізацію своїх дій щодо бездомних осіб завдяки карантинним обмеженням. Наприклад, учасниці та учасники дослідження зазначають, що вигнання бездомних з побиттями на київському вокзалі — звична практика для київської поліції, проте з початком пандемії Covid-19 це стало “легально” — тепер вони можуть аргументувати свої дії карантинними обмеженнями. Також, трохи вище я описувала те, як поліцейське насилля щодо трансформувалось у часи пандемії, адже тепер воно поширювалось не лише на бездомних, а й на працівників та працівниць організацій.

Аналіз цих даних дає змогу підтвердити дві гіпотези :

3. Під час пандемії Covid-19 поглиблюється і трансформується (поліцейське) насилля щодо бездомних людей та релевантних акторів.

4. Пандемія Covid-19 створює додатковий простір для легітимізації дискримінаційних(зокрема насильницьких) дій щодо бездомних з боку представників державних структур.

“Мені так виглядало що вони через пандемію намагаються якось вирішити це питання, щоб бездомних на вокзалі просто не було. Вони вигнали людей, всі опинились на привокзальній площі, поліція почала усіх й звідти виганяти з побиттями. Приїжджали комунальні машини і викидали речі, які привозимо там каремати, спальники.”

Жінка, 31 рік, працівниця благодійної організації, Київ

(Джерело 6)

Проте реакція поліції відрізнялась, в залежності від локації їх роботи — на вокзалах (як київський, так і львівський) поліцейська агресія щодо бездомних проявляється сильніше, тоді як на точках роздачі їжі поліцейські іноді навіть допомагали волонтерам в організації.

“З бездомними (і поліцією) по-різному. Бо є різні рівні. У кварталі поліція знає своїх бездомних. Вони наприклад радять бездомним, де є пункти роздачі їжі, щоби йшли туди, щоби можна було поїсти. На вокзалі була дуже складна ситуація — утворився табір бездомних людей. З формальної точки зору, для поліції це було порушення. І вони не пішли на жодні поступки. І просто тероризували бездомних, щоби вони звідти розходилися, і так продовжується до цього часу. І тут вони не йдуть на жоден діалог. На питання, “куди їм іти?” ніхто не дає відповіді. Вони кажуть, “спати в громадських місцях не можна.” І вони їх просто будять, іноді застосовуючи насильство.”

Чоловік, 39 років, працівник благодійної організації, Київ

(Джерело 5)

Взаємодія з іншими групами населення

Бездомні знаходяться в умовах, коли звичні соціальні зв'язки є порушеними чи взагалі відсутніми, а спілкування з іншими групами населення зводиться до мінімуму. Через специфіку сприйняття бездомних іншими людьми, вони більше за інших перебувають у інформаційно-психологічному вакуумі. Також, труднощі умов, в яких вони опинились роблять їх чутливими до втрати зв'язку з “світом”, попри це, потреба у спілкуванні, створення та укріплення соціальних зв'язків, залученість у процеси суспільно-політичного життя для бездомних людей є такою ж високою, як і для представників\представниць інших груп населення.

Під час пандемії Covid-19 ця проблема загострилась — бездомних почали більше уникати через епідеміологічну ситуацію та страх зараження. Варто розуміти, що частину потреб бездомних людей(які б мала забезпечувати держава) забезпечують працівники та працівниці благодійних організацій та просто небайдужі громадяни, тому обмеження спілкування бездомних з іншими групами населення — не просто питання психологічного характеру, а часто саме питання виживання.

“Зараз карантин, то люди намносять їсти, от там такі чорненькі студенти з медичногоносять нам їсти, то шашлик принесуть, то булку то чаю гарячого, допомагають, але важче стало жити”

Жінка, 37 років, бездомна, Львів (Джерело 9)

“Бездомних почали більше боятися через коронавірус, життя стало значно важчим багато місць які закрилися, окрім усіх тих проблем ускладнився саме психологічний момент, тривожно знайти надію спілкування, усі вдома сидять. Раніше на роздачах ми багато уваги приділяли саме спілкуванню з ними, а через карантин прийшлося лише швидко їжу роздавати.”

Жінка, 31 рік, працівниця благодійної організації, Київ (Джерело 6)

Також, у ході дослідження доступу до публічних просторів бездомних, часто звертали увагу на те, що виклики поліції на бездомних людей часто стосуються саме небажання людей перебувати в одному просторі з бездомними людьми й часто ці виклики роблять туристи, яким не подобається така “картина” .

“ Часто навіть іноземці звертаються, коли туристичний пік, то підходять до нас, щоб ми щось з тим зробили, в нас така класифікація – лежить(спить)невідома особа ”

Чоловік, 28 років, представник патрульної поліції, Львів

(Джерело 7)

Звісно, ситуація сприйняття бездомних не є гомогенною, проте аналіз даних свідчить про те, що люди, які перебувають в одному просторі з ними не намагаються зрозуміти проблеми, з якими стикаються бездомні, а обирають позицію “невидимості” проблеми.

“Важко людям пояснити, що їм немає куди йти...Ми їх затримаємо на три години, проблему не вирішить, часто людям кажемо щоб вони до себе забрали додому, а то у них громадянська позиція закінчується коли вони нас(поліцію) викликають на безхатченків”

Чоловік, 28 років, представник патрульної поліції, Львів (Джерело 7)

“Зараз карантин, то люди намносять їсти, от там такі чорненькі студенти з медичногоносять нам їсти, то шашлик принесуть, то булку то чаю гарячого, допомагають, але важче стало жити”

Жінка, 37 років, бездомна, Львів (Джерело 9)

Висновки

У першому (теоретичному) розділі бакалаврської роботи «Соціально-просторове становище бездомних осіб в містах України в умовах пандемії COVID-19» я проаналізувала підходи та дослідження, що фокусуються на структурних факторах бездомності, як на визначальних у питанні бездомності — бездомні люди опинилися у таких умовах через ряд несприятливих обставин й залишаються у цьому становищі теж через структурні проблеми. Тому дослідження бездомності через призму структурного підходу допомогло зрозуміти та описати характер структурних проблем, з якими доводиться зіштовхуватись бездомним людям.

У другому підрозділі наведено огляд підходів і досліджень, які стосуються бездомності у контексті просторової (не)справедливості та доступу до публічних місць та обрано теоретичну рамку цього дослідження — право на місто Девіда Гарві та концепція просторової справедливості, запропонована Едвард Соджа й застосовано приклади цієї концепції на прикладі просторової несправедливості щодо бездомних осіб в українських реаліях. Бездомні люди мають такі ж самі права на місто та доступ до публічних місць, як будь-хто інший, що проживає у цьому місті\просторі — таке твердження є для мене аксіоматичним і не потребує підтвердження у вигляді гіпотез, основною, наскрізною темою мого дослідження є саме досвіди бездомних щодо їх соціально-просторових умов у період пандемії Covid-19, та змін які у цей час відбулися.

В наступному методологічному розділі було означено предмет та об'єкти дослідження, охарактеризовано мету дослідження та головне дослідницьке питання, а також створено перелік завдань, які потрібно було виконати у ході дослідження. На базі теоретичного розділу та специфіку застосування моєї методології, я створила перелік робочих гіпотез.

Цей розділ також містить у себе теоретичну інтерпретацію основних робочих понять цього дослідження й обґрунтування обраних мною методів. Також у

цей розділ я додала методологічну саморефлексію щодо процесу мого дослідження — в якому пояснила переваги та труднощі, які я визначила для себе під час проведення емпіричної частини роботи.

У наступній, емпіричній частині, я провела аналіз зібраних даних — 10 напівструктурованих інтерв'ю, 8 з яких були зібрані мною в період — квітень 2020 – травень 2021, частина з яких були проаналізовані у липні 2020 року в межах роботи над моніторингом “Коронавірус і безпека бездомних людей: аналіз наслідків пандемії” з аналітичним центром “Cedos”.

- **Проблеми доступу бездомних людей до публічних просторів**, які існували задовго до пандемії Covid-19, не лише залишаються невирішеними — в умовах пандемії деякі з них стали ще гострішими та помітнішими, а поруч з ними з’явилися нові.

Публічні простори є чи не єдиними місцями, де бездомні люди можуть перебувати, зважаючи на обставини та умови їх життя. Ці простори мають хоч і не є пристосованими до життя, проте вони хоча б якось забезпечують бездомним можливість існування. Й хоч в вуличні лавочки та холи вокзалів не є місцями, які забезпечують людині комфортні умови сну чи харчування, та для бездомних ці простори стають місцем, що заміняє звичне поняття “дому”. Саме тому обмеження доступу до публічних просторів для бездомних, по суті, є обмеженням бездомних до елементарних можливостей існування.

- **Трудова зайнятість бездомних** — найчастіше, так звана “низькокваліфікована” фізична робота без офіційного працевлаштування. Попри існуючий дискурс про те, що бездомні не працюють, до карантину бездомні виконували величезну кількість “невидимої” праці: робота охоронцями, підсобниками, вантажниками, сортувальниками, прибиральниками. При цьому, часто роботодавцями для бездомних є люди, які самі знаходяться у важких соціально-економічних умовах і є незахищеними й перебувають на межі бездомності.

- **Державні структури та реакція поліції**

Державні та міські політики виявились нечутливими до проблем бездомних людей у період пандемії — карантинні методи не лише ускладнювали та загострювали уже наявні проблеми, а створювали нові — відсутність альтернативних місць перебування, закриття публічних просторів, введення штрафів за порушення, обмеження транспортного руху, карантин у державних нічліжках, скорочення місць у лікарнях та запровадження обов'язкового тесту на ковід для доступу у медичні заклади. Правоохоронні органи та представники державних структур наче «отримали легалайз на геноцид» бездомних, прикриваючись при цьому карантинними обмеженнями та епідеміологічною ситуацією.

- **Взаємодія з іншими групами населення**

Бездомні є рівноцінними учасниками соціального простору, у вони якому живуть. Спілкування є одним з процесів творення простору, проте в момент настання пандемії Covid-19, соціальна ексклюзія бездомних посилилася — вони втратили й без того невелику кількість можливостей взаємодії з іншими групами населення, які часто слугують не лише методом спілкування, а й допомогою, часом, навіть вирішенням проблем бездомних людей.

Загалом, це дослідження є недосконалим та достатньо сирим, проте у цій роботі вперше в Україні дослідження бездомності відбулось через призму просторової справедливості, а умови, створені пандемічною ситуацією стали каталізатором для виявлення існуючих проблем.

На мою думку, усі запроваджені владою політики (й ті що будуть запроваджуватися) мають включати у собі проблеми усіх груп населення, а не бути вибілковими.

Ця робота може слугувати методичкою щодо проблем бездомності для представників міських соціальних департаментів, як критичне бачення дій влади в умовах кризової ситуації, спричиненої пандемією Covid-19.

Використані джерела:

1. Джерело 1 (Інтерв'ю з бездомним чоловіком, вік не пам'ятає, місто Львів, травень 2020)
2. Джерело 2 (Інтерв'ю з працівником благодійної організації, 40 років, місто Київ, червень 2020)
3. Джерело 3 (Інтерв'ю з представником муніципальної варти, 23 роки, місто Львів, травень 2020)
4. Джерело 4 (Інтерв'ю з працівником соціального притулку, місто Львів, травень 2021)
5. Джерело 5 (Інтерв'ю з працівником благодійної організації, 39 років, місто Київ, червень 2020)
6. Джерело 6 (Інтерв'ю з працівницею благодійної організації, місто Київ, травень 2021)
7. Джерело 7 (Інтерв'ю з представником патрульної поліції, 23 роки, місто Львів, травень 2020)
8. Джерело 8 (Інтерв'ю з працівником благодійної організації, 28 років, місто Львів, травень 2021)
9. Джерело 9 (Інтерв'ю з бездомною жінкою, 37 років, місто Львів квітень 2020)
10. Джерело 10 (Інтерв'ю з бездомним чоловіком, 32 роки, місто Львів, травень 2021)
11. Закон України „Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей” від 02.06.2005 р. № 2623-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>

Використана література:

12. Barker J. Social capital, homeless young people and the family, 2012
13. Bourdieu, P. The forms of capital, Routledge, 2018
14. Cedos Коронавірус і безпека бездомних людей: аналіз наслідків пандемії, 2020
15. Clapham, D. Pathways approaches to homelessness research. Journal of Community & Applied Social Psychology, 2013
16. Farrugia D. The symbolic burden of homelessness: Towards a theory of youth homelessness as embodied subjectivity, 2011
17. Lefebvre, H. The right to the city. Writings on cities, 1996
18. Soja, E. The city and spatial justice. Justice spatiale/Spatial justice, 2009

19. United nations university UNU-WIDER Working Paper Estimates of the impact of COVID-19 on global poverty; Електронний ресурс [<https://doi.org/10.35188/UNU-WIDER/2020/800-9>], 2020
20. Young, I. M. Five faces of oppression (pp. 39-65). Princeton University Press, 2011
21. Zhao J. Spatial Justice and the Urban Homeless in Public Spaces of Hong Kong, 2018
22. ZMINA Безпритульні та COVID: у шести областях України взагалі відсутні притулки для безхатченків; Електронний ресурс [<https://zmina.info/news/bezprytulni-ta-covid-u-shesty-oblastyah-ukrayiny-vzagali-vidsutni-prytulky-dlya-bezhatchenkiv>], 2020
23. Арендт, Х. Vita Activa, или О деятельной жизни. Ad Marginem., 2017
24. Законодавство України
25. КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ПОСТАНОВА Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2; Електронний ресурс [<https://ips.ligazakon.net/document/view/КР200392?an=1>], 2020
26. Рябчук А. Структурні чинники відтворення та соціальної репрезентації бездомності, 2013
27. Стасюк І. У Києві нараховують більш як 20 тисяч бездомних людей; Електронний ресурс [<https://hmarochos.kiev.ua/2020/02/26/u-kyievi-narahovuyut-bilsh-yak-20-tysyach-bezdomnyh-lyudej>], 2020
28. Заборона Самоізоляція на вулиці. Через карантин київські бездомні ледь виживають, але влада каже, що проблеми немає Електронний ресурс [<https://zaborona.com/samoizolyacziya-na-vulyczy-cherez-karantyn/>], 2020
29. Управління верховного комісара ООН з прав людини, Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні Вплив COVID-19 і заходів із попередження його поширення на бездомних людей в Україні, 2020
30. Харви, Д. Право на город. Логос, 3(66), 2008
31. Коронавірус і безпека бездомних людей: аналіз наслідків пандемії [Електронний ресурс] // Cedos.. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-bezpeka-bezdomnykh-liudei-analiz-naslidkiv-pandemii/>.

Додатки:

Додаток 1(Гайд для бездомних людей)

Гайд

1. Вступна частина інтерв'ю: ознайомлення з темою дослідження, гарантія конфіденційності, підписання інформованих згод.

Вступний блок

1. Розкажіть трохи про себе, як вас звати, скільки Вам років, чим ви займаєтесь
2. Розкажіть про те місце, де ви зараз живете.
Якщо людина живе на вулиці чи в підвалі, запитати як довго.
3. В якому районі Львова ви найчастіше перебуваєте?

Щоденні практики

1. Розкажіть, будь ласка, про ваші щоденні справи. Наприклад, як і де ви їсте, спите, працюєте?
Обов'язково уточнювати ДЕ вони це роблять.
2. Як змінилися ваші щоденні справи з початком карантинних обмежень?
3. А яка ситуація з доступом до туалетів/душів?
Уточнити: до і після карантину, громадські туалети та, наприклад, в закладах.
4. Чи користуєтесь ви послугами "нічліжки" та роздачі їжі волонтерами та організаціями(як працюють зараз, як працювали до карантину)

Публічний простір(основний блок)

1. Що для Вас значить публічний простір?
Попросити пояснити, що це, і навести приклади.
2. Чи достатньо публічних просторів у місті, де Ви проживаєте?
3. Які публічні простори ви відвідуєте найчастіше і що Ви там робите?
4. Які об'єкти публічного простору Ви використовуєте найчастіше?(наприклад, сходи, лавки)
5. Хто на Вашу думку має право на доступ до публічних просторів міста?(які групи населенні)
6. Чи відчуваєте Ви, що маєте вільний доступ до публічних просторів міста, де проживаєте? (тут важливо зрозуміти чому людина вважає доступ вільним для себе, або ж якщо вважає обмеженим, запитати як проявляються ці обмеження та ХТО обмежує?)
7. Чи змінилось щось в доступі до публічних просторів під час карантинних обмежень(як змінилось, в чому це проявлялося)
8. Які публічні простори є найбільш незручними для Вас(якщо такі є і чому?)

блок 4(Защинність)

1. Як ви відчуваєте себе, перебуваючи у публічних просторах? Чи відчуваєте Ви себе захищеними?
2. Розкажіть чи бувають випадки, що вас просять піти чи виганяють з публічних просторів, (якщо так - то як це відбувається і хто це робить?)
3. Як ви думаєте, як інші люди сприймають ваше перебування в публічних просторах(обережно запитати чи відчувають тиск зі сторони інших людей, що перебувають в один момент з респондентом у публічному просторі)
4. Скажіть, які б на Вашу думку мали бути публічні простори, щоб вони були комфортні для Вас?(що потрібно покращити фізично(додати якісь об'єкти чи навпаки прибрати) та що має змінитися в відношенні людей(поліції, комунальників, відвідувачів публічного простору)

Мапи

Я хочу, щоб Ви намалювали мені мапу свого Львову по своїх відчуттях, так як бачите Ви. Мені важливо дізнатися саме ваш досвід і зміни у вашому просторі.

Мапа може бути в довільному порядку, проте важливо, щоб Ви намалювали місця де Ви відчуваєте себе комфортно та некомфортно(**червоним малюйте некомфорні місця\голубим комфортні**) й позначили назвами ці місця(наприклад, парк Франка) Якщо є місця де ви відчуваєте, що не можете перебувати **вільно**, намалюйте їх чорним **кольором**

Також мені б хотілось, щоб Ви намалювали місця де ви харчуєтесь, працюєте і спите.(можете малювати будь-якими кольорами)

а також показали стрілочками свої пересування містом(наприклад, зранку куди ви йдете і якою дорогою)

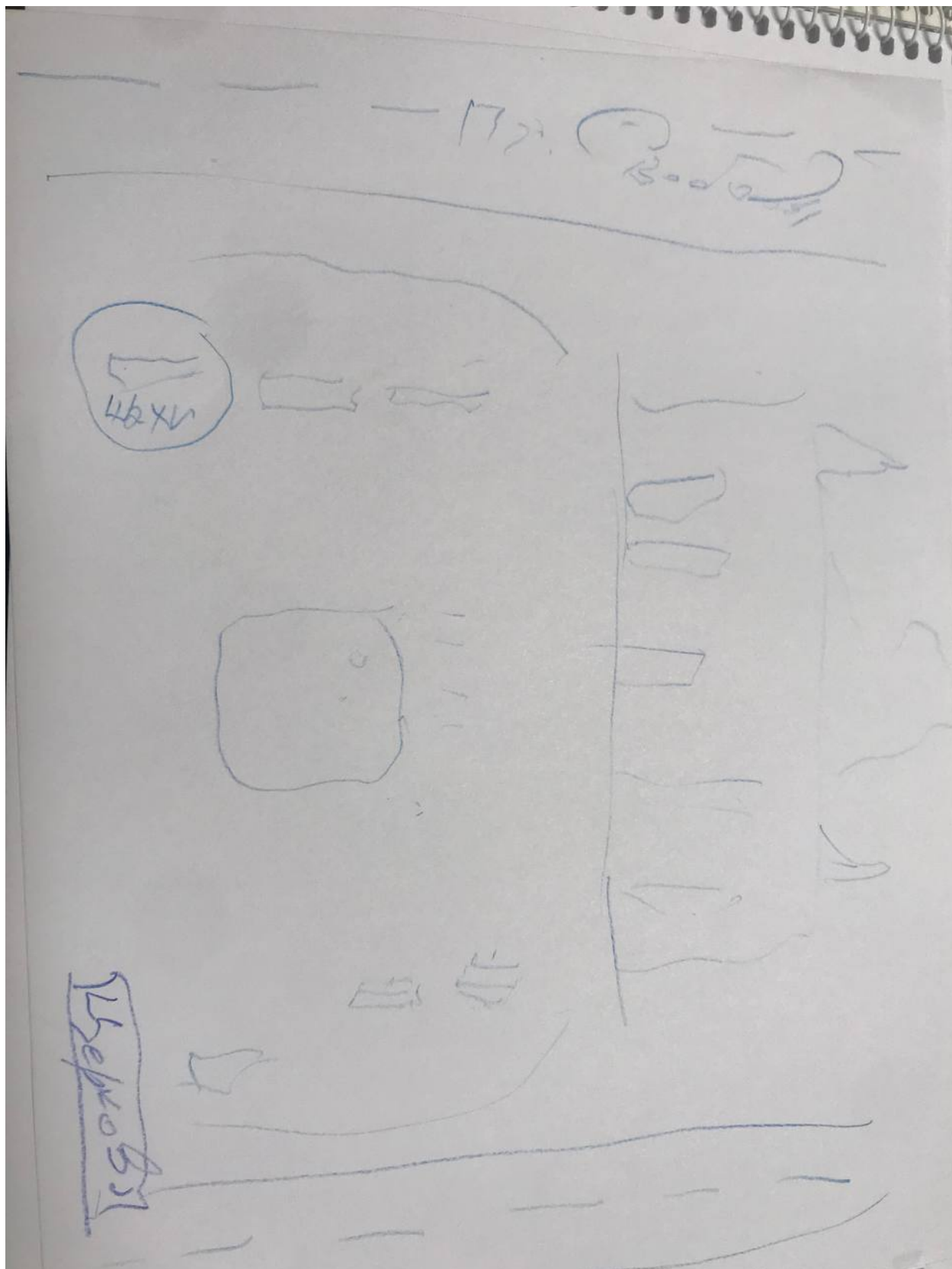
Також я б хотіла щоб ви намалювали місця які стали для Вас недоступними через карантинні обмеженнями або взагалі недоступними.

Додаток 2(Гайд для працівників та працівниць соціальних служб та благодійних організацій)

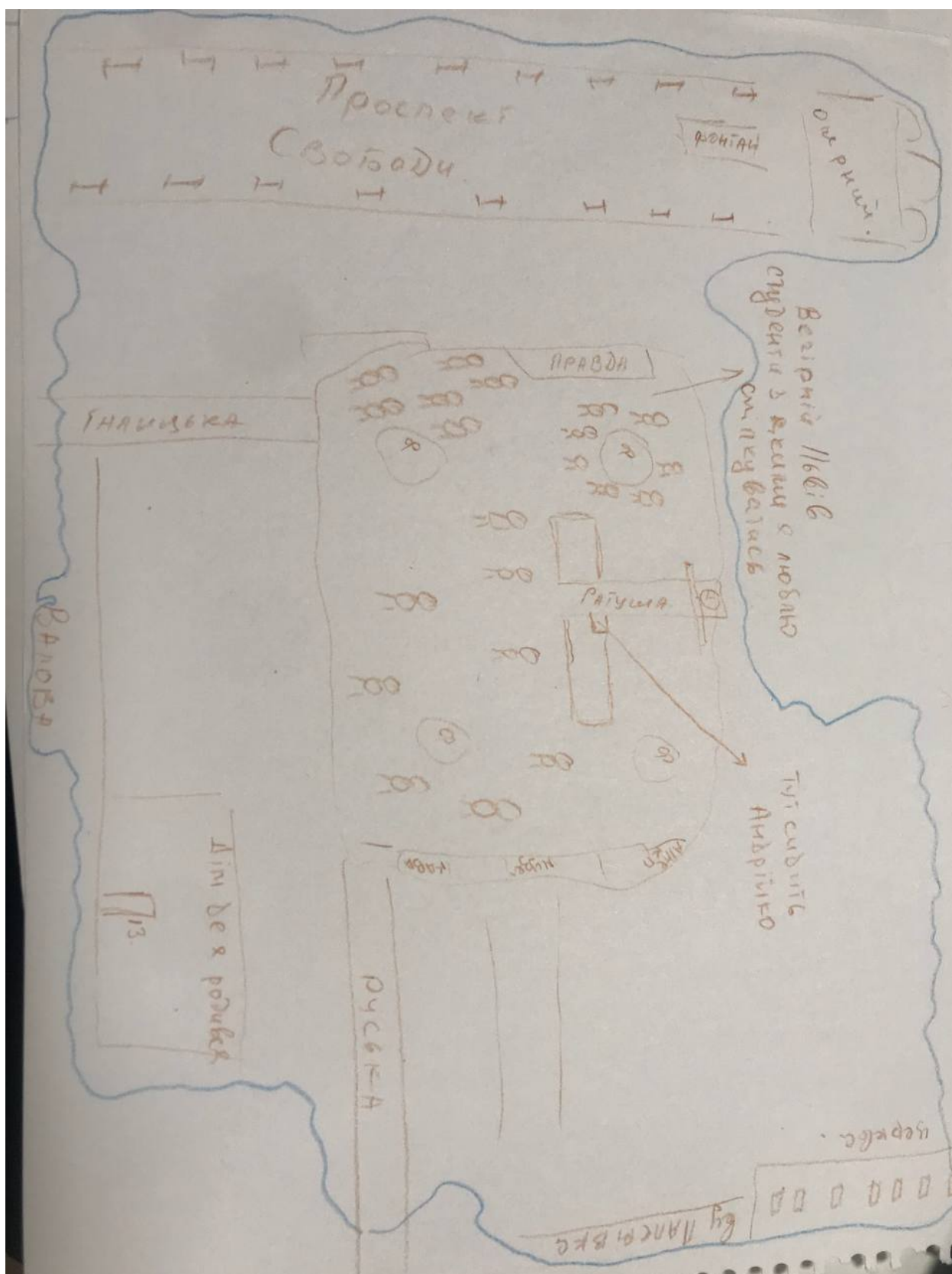
Розкажіть, будь ласка, про себе, свій досвід роботи з бездомними, чому ви вирішили цим займатись, тощо?

- Як на ваше волонтерство вплинула пандемія COVID-19? Чому?
- Як змінились потреби бездомних?
- Чи можете розповісти більше про взаємодію з поліцією під час карантину? Чи була вона? В якій формі?
- Розкажіть, будь ласка, більше про взаємодію з соціальними службами до і після впровадження карантину?
- Як змінилася робота державних притулків для бездомних під час карантину?
- Як окремі рішення під час карантин(ів) впливали на життя бездомних:(
 - обмеження роботи громадського транспорту
 - заборона відвідувати публічні простори (парки, сквери), закриття вокзалів
 - вимога мати з собою паспорт або інший документ, який посвідчує особу
- Чи збільшилася кількість бездомних під час карантину? Чи змінився портрет бездомних під час карантину?
- Доступ до медицини
- Враховуючи обставини, як гадаєте, що могли б зробити муніципальні і державні служби для того, щоб полегшити вашу роботу? Чого не зробили?

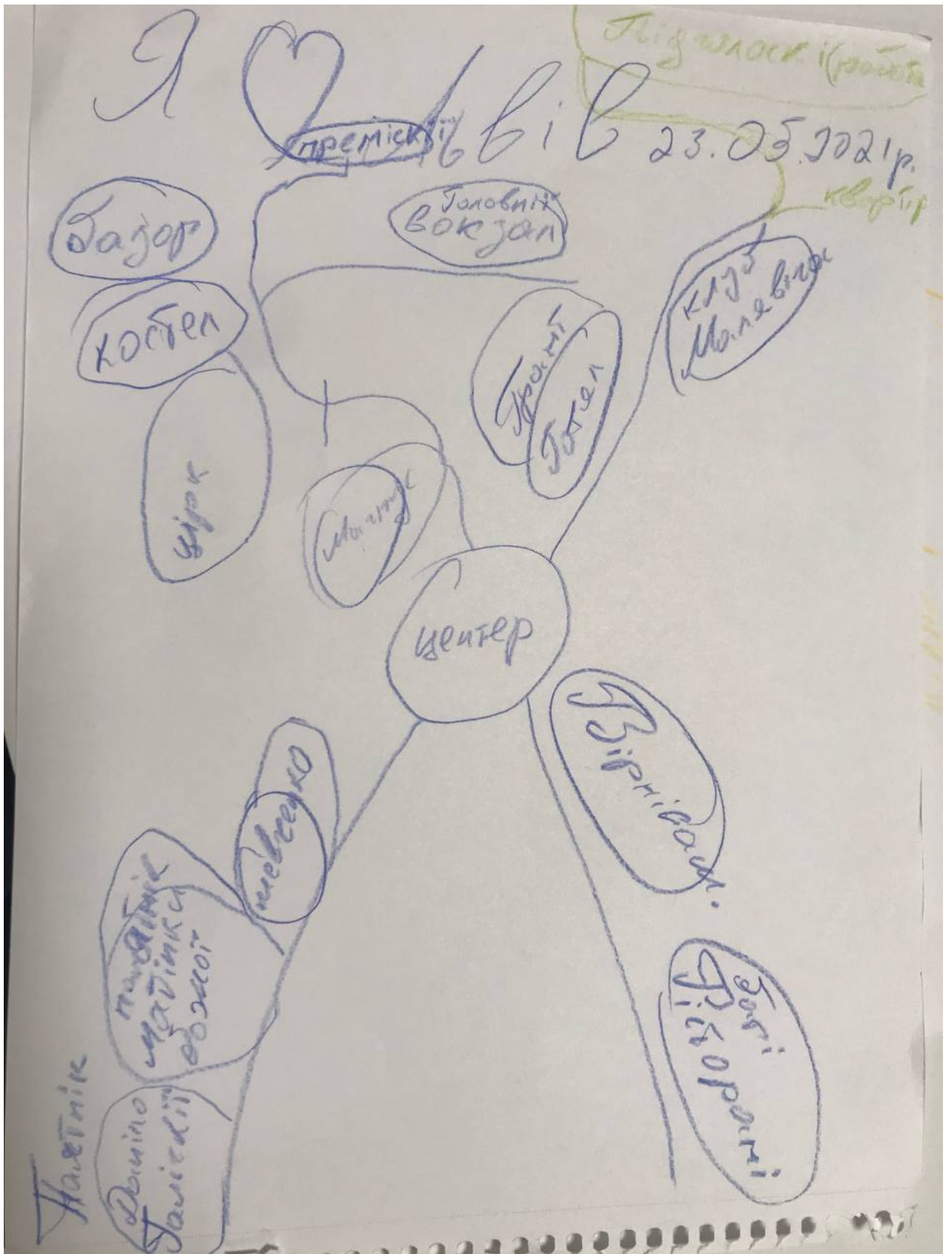
Додаток 3(ментальна мапа 1)

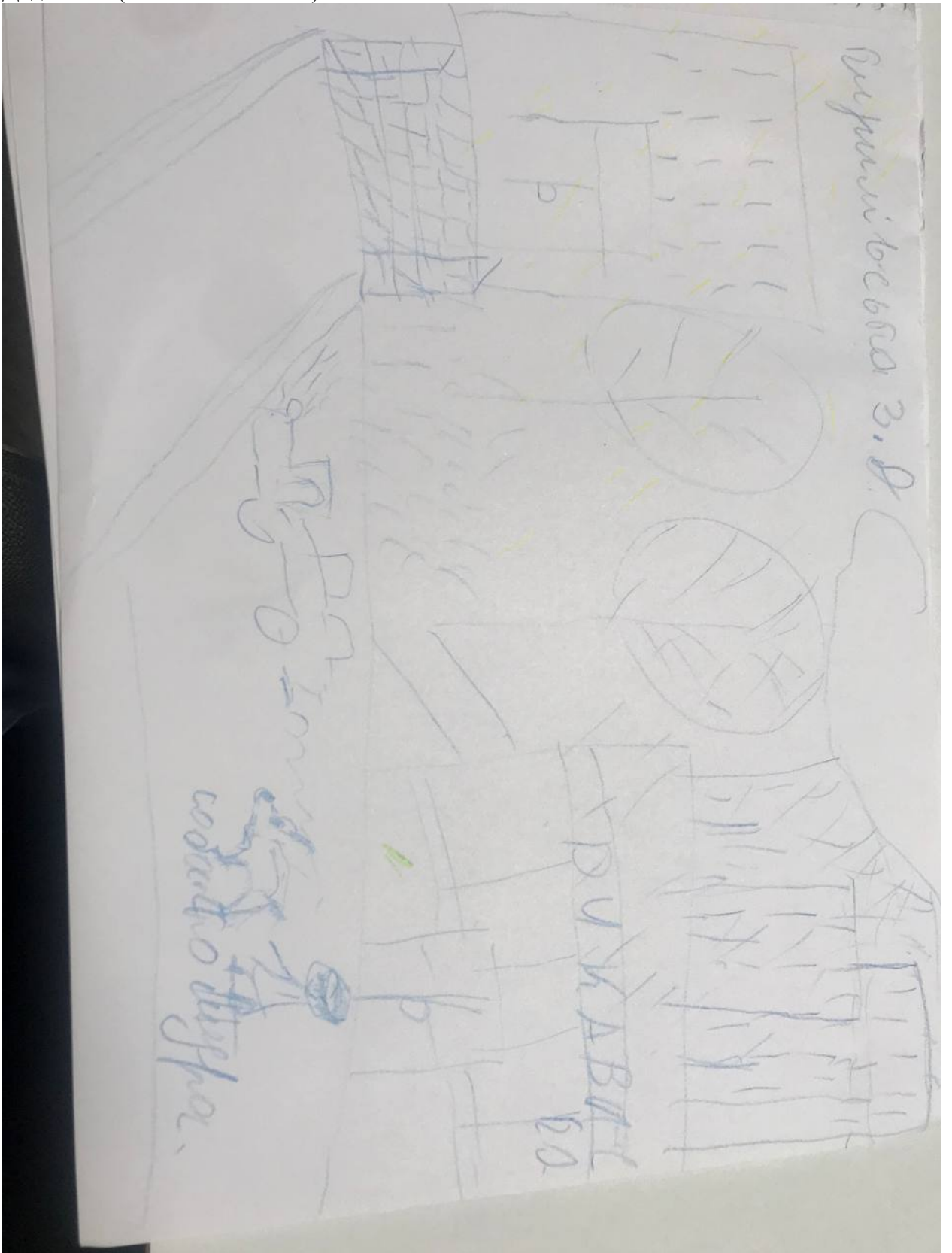
Додаток 4 (Метальна мапа 2)

Додаток 5(Ментальна мапа 3)

Додаток 6 (Ментальна мапа 4)

Додаток 7(Ментальна мапа 5)

Оціночний бланк наукового керівника для дипломної роботи
Студент/ка: _____
Науковий керівник/ка: _____

№	Критерії оцінювання	Бали (1 – найменша оцінка, 10 – найбільша)									
		Відхилення роботи без права публічного захисту									
	Наявність плагіату										
1	Чітко та добре оформлена робота, адекватні обсяг та структура	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	Наявність в роботі та коректне застосування фахової соціологічної термінології	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3	Методологічна частина роботи: повнота та коректність аналізу праць дослідників з дотичної тематики	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
4	Методична частина роботи: обґрунтування обрання та глибина опису методів дослідження	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5	Ефективність використання схем, таблиць тощо для підтвердження аргументів чи додаткового структурування матеріалу	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
6	Новизна, оригінальність, творчий підхід в роботі	1	2	3	4	5					
7	Використання найновіших наукових публікацій та наукової літератури, написаної англійською мовою чи мовами країн ЄС	1	2	3	4	5					
8	Граматично, синтаксично та стилістично правильний текст	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
9	Якість висновків	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
10	Адекватне використання джерел та їх коректний опис у списку літератури (оформлення списку літератури)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	Робота написана без порушення кінцевих термінів виконання її структурних компонентів	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ БАЛІВ:										

Коментар наукового керівника дипломної роботи:
